

PRASLAVENSKI PRAVNI TERMINI I FORMULE
U VINODOLSKOM ZAKONU*

Radoslav KATIČIĆ, Beč

Vinodolski se zakon osim u okvirima hrvatske pravne povijesti i hrvatske glagoljaške književnosti uvijek proučavao i kao spomenik znatan za poznavanje slavenskih pravnih starina. Iako je nastao tek 1288, pa je vremenski prilično udaljen od ranosrednjovjekovnih slavenskih početaka, ipak su se u njem razabirali elementi tradicionalnoga prava što se, barem nekim svojim elementima, sačuvalo u usmenoj predaji i ušlo u pravni sustav mlađega vremena, u kojem su se prilike već bile bitno promijenile. Iako Vinodolski zakon nedvojbeno izražava pravni poredak feudalnoga doba, u njem se naziru prežici institutâ rodovskoga prava. Zato se taj zakonik našao unutar slavističkoga obzorja, to više što su neke terminološke podudarnosti s najstarijim ruskim pravnim spomenicima upravo očite.

Takve terminološke podudarnosti najsigurniji su dokaz kontinuiteta pravne tradicije kojoj je ishodište praslavensko. One se naime ne mogu drukčije objasniti, dok usporedba samih pravnih normi i instituta teško može dovesti do tako pouzdanih zaključaka jer je osobitost slavenskoga i praslavenskoga prava svojim jezičnim izrazom mnogo oštrije razgraničena od drugih pravnih tradicija nego svojim zakonodavnim sadržajem. Tradicija prvobitnoga slavenskoga prava može se stoga najpouzdanije prepoznati po jezičnom izrazu svojih termina i formula, a njihovim se uspoređivanjem može, bar za neke ulomke te tradicije, prodrijeti i do praslavenskoga stanja.¹

*Ovo je tekst referata priređenog za znanstveni skup održan u povodu 700. obljetnice donošenja Vinodolskog zakona. Izvadak iz njega pročitani je na tom skupu 19. 9. 1988. u Novom Vinodolskom.

¹Usp. В. В. Иванов – В. Н. Топоров, *О языке древнего славянского права (к анализу ключевых терминов) Славянское языкознание, VIII международный съезд славистов, доклады советской делегации*, Москва 1978, 221–238; isti, *Древнее славянское право: архаичные мифопоэтические основы и источники в свете языка. Формирование раннефеодальных славянских народностей*, Москва 1981, 10–31; isti, *К истокам славян-*

Ovaj se prilog neće baviti pravnim institutima i odredbama Vinodolskoga zakona. Neće s toga gledišta utvrđivati njegove najarhaičnije slojeve i ono što se u njima s većom ili manjom vjerojatnosti može smatrati praslavenskim. Bit će posvećen proučavanju toga spomenika jedino u njegovu konkretnom jezičnom obliku, polazeći od njega, – da strogom filološkom rekonstrukcijom, uspoređujući ga s ruskom tradicijom, uspostavi elemente i fragmente praslavenskih zakonskih tekstova, od kojih su usmenom predajom i pismenim redakcijama kroz mnoge preoblike potekli srednjovjekovni zakonici koji su nam sačuvani. Među njima i Vinodolski zakon.

Iako se takvo istraživanje ne bavi pravnom povijesti nego usmenom predajom konkretnih zakonskih tekstova, njegovi su rezultati, dakako, zanimljivi i za historičare prava jer im podastiru fragmente osobito zanimljivoga zakonskog teksta, koji je do sada bio sasvim nepoznat, naime praslavenskoga. Podaci što se za pravnu povijest mogu crpsti iz tih ulomaka nisu obilni, ali su ipak znatni jer se odnose na vrlo staro stanje o kojem inače nema nikakvih vijesti. Kako pak najstariji zakonski tekstovi, koji se predaju samo usmeno, radi boljega pamćenja i svetoga straha što treba da ga ulijevaju, imaju ritmički oblik i predstavljaju nadahnuto sakralno pjesništvo svoje vrste, njihova je rekonstrukcija važna i za povijest književnosti i onoga vida jezika koji je nerazdvojno povezan s njom.²

Da se tragovi koje je usmena predaja praslavenskih zakonskih tekstova ostavila u Vinodolskom zakonu utvrde i prikažu potpuno, potrebna su vrlo opsežna poredbena istraživanja, kako konteksta samoga toga spomenika, tako i drugih starih slavenskih pravnih spomenika. Izlaganje postupka takve rekonstrukcije i njezina potpuna dokumentacija razbili bi okvir referata na znanstvenom skupu. Za ovu priliku i u ovom okviru bit će stoga moguće samo ilustrirati metodu i iznijeti neke rezultate što se sami nude već pri prvom pristupu, a zanimljivi su jer nam pokazuju Vinodolski zakon u novom svjetlu. Otkrivaju ga kao zakonski tekst koji je jednim dijelom svojega jezičnog izraza potekao iz tradicije praslavenskog prava. Od izlaganja što ovdje slijedi ne valja dakle očekivati cjelovite potpunosti.

Ruska pravda, kneževski zakonik 11. stoljeća, sačuvan u tri redakcije: kratkoj, opširnoj i skraćenoj, sadrži vrlo arhaičnu odredbu o krvnoj osveti, koja u svim redakcijama stoji na samom početku zakonika i legitimira ruski kneževski pravni po-

ской социальной терминологии (семантическая сфера общественной организации, власти, управления и основных функций). Славянское и балканское языкознание, язык в этнокультурном аспекте, Москва 1984, 87-88. Za širi okvir usp. isti, Славянские языковые моделирующие системы, Москва 1965; isti, Исследования в области славянских древностей, Москва 1974.

²O ritmičkom i pjesničkom karakteru arhaičnih zakonskih tekstova namijenjenih usmenoj predaji usp. Иванов – Топоров, *Право* 10-11, 25-27.

redak kontinuitetom prastare rodovske pravne tradicije. U opširnoj redakciji Ruske pravde glasi početak toga prvoga članka ovako:

АЖЕ ОБИЕТЬ МЪЖЬ МЪЖА
ТО МЪСТИТИ БРАТЪ БРАТА
ЛЮБО ОЦЮ
ЛИ СЫНЪ
ЛЮБО БРАТЪУАДЪ
ЛИ БРАТИЮ СЫНОВИ.

Tekst je ovdje razvrstan po recima tako da mu se na prvi pogled razabire ritmička struktura i hijerarhija sadržaja što je izražena njome. Tu je vrlo čisto sačuvan oblik zakonskoga teksta namijenjen pamćenju i usmenoj predaji.³ Na samom početku Ruske pravde određuje se pravo i obveza krvne osvete na rodovskoj osnovi. Glava se plaća glavom. Taj je princip ozakonjen i u ugovoru što ga je godine 912. sklopio ruski knez Oleg s Bizantom (čl. 4):

АЩЕ КТО ОБЪЕТЪ ХРЪСТИАНА РЪСИНЪ
ИЛИ ХРЪСТЪАНАЪ РЪСИНА
ДА ОБРЕТЬ
ИДЕЖЕ АЩЕ СОТВОРИТЬ ОБИИСТВО.

Očito je tu ne samo isti princip osvete nego i isti princip ritmičke strukture koja izražava sadržajnu hijerarhiju.

³ Praslavenski pravni termin *zakonъ* povezan je prijevodom s glagolima *začęti* i *začinjati* isto onako kao što je *naponъ* s *napęti* i *napinjati*. Pored *začęti* stoji *počęti* i *počinjati* i prema njima *pokonъ*, što znači »početak«, ali i »običaj«. Paralelizam tih imenica očituje se u ruskom izrazu **ЗАКОНЪ И ПОКОНЪ**. Tako u ugovoru kneza Olega (zaglavak): **МЫ ЖЕ КЛАЖОМСА . . . ПО ЗАКОНЪ И ПО ПОКОНЪ РАЗЪКА НАШЕГО**. Nema dakle dvojbe da *zakonъ* stoji prema *začęti* isto onako kao *pokonъ* prema *počęti*, pa je i njemu prvobitno značenje »začetak«, a onda i »pravni propis«. Ta etimologija upućuje pak na vezu s hrvatskim književnim terminima *začetka*, *začinka* »pjesma«, *začinjati* »pjevati«, *začęti* »zapjevati«, *začinjanje* »pjev«, *začinjavac* »pjevač«, *začinjavica* »pjevačica« (za potvrde usp. *Akademijin rječnik*). Može se dakle pretpostaviti da je *zakonъ* nazvan upravo po svojem prvobitnom ritmičkom obliku, po kojem je u usmenoj predaji pripadao arhajskom sakralnom pjesništvu. U tom bi slučaju ono značenje glagola *začinjati* koje se odnosi na pjev i pjesništvo, strogo uobličen i ritmiziran govor, bilo vrlo staro, potjecalo bi iz ranoga praslavenskoga doba, ili iz još dublje prošlosti, jer je još od tada praslavenska izvedenica *zakonъ* dobila svoje posebno značenje. Ono je također praslavensko. Takvu povezanju smeta to što se od svih slavenskih tradicija takvo značenje glagola *začinjati* nalazi samo u hrvatskoj. Trebalo bi dakle pretpostaviti da se ono svugdje drugdje izgubilo. Teško je stoga prihvatiti takvo tumačenje ali i odbaciti ga nije lako.

Obima je tekstovima zajednička sintaktička struktura pogodbene rečenice karakteristična za arhajske zakonske tekstove.⁴ U oba se zakonska članka javlja glagol **ЉБИТИ**, koji je doduše sasvim obična općeslavenska i praslavenska riječ, ali je ujedno i vrlo važan pravni termin, što u tekstu osobito jasno pokazuje apstraktna imenica **ЉБИСТВО**, izvedena od **ЉБИТИ**.

I u Vinodolskom zakonu javlja se glagol *ubiti* kao pravni termin (čl. 29, 31, 71) i uza nj apstraktna imenica *ubojstvo* izvedena od njega (čl. 68). Dva članka Vinodolskoga zakona (29. i 31) pokazuju, međutim, osobito uočljivu podudarnost s prvom odredbom Ruske pravde. Počinju naime riječima: *Ako bi ki ubil ...* To je također pogodbena zavisna rečenica, a uvodi je elemenat *a*, proširen česticom *-ko*, onaj isti koji se u gore navedenim ruskim primjerima javlja proširen česticama *-же* i *-це*. Podudaran je tu dakle ne samo termin koji označuje pravno relevantan čin (*ubiti*), nego i sintaktička struktura pogodbenoga zavisnog rečeničnog sklopa te funkcionalna čestica (*a*), koja izražava tu strukturu.

Članci 29. i 31. Vinodolskoga zakona kao cjeline nemaju uočljive ritmičke strukture koja bi bila dosljedno provedena kao u ruskim primjerima. Njihov je sadržaj razveden i bogat podacima i uvjetima. Značajno je, međutim, da se u drugom dijelu, onom koji sadrži odredbu, u oba ta članka javlja glagolska imenica *maščeni*,⁵ izvedena od praslavenskoga glagola *mštiti*, što hrvatski daje *mastiti*, onoga istog glagola koji nosi sadržaj zakonske odredbe na početku prvog članka Ruske pravde: **ТО МЪШТИТИ**.

Imamo tako u Vinodolskom zakonu (čl. 29):

*Ako bi ki ubil od podknežinov
ili od slug od obitelji kućne gospodina kneza
od permanov
.....
š nega ima ta isti knez
ili niki mesto nega
učiniti ko godi maščeni bude hotil.*

⁴Usp. Иванов – Топоров, *О языке* 223-225; isti, *Право* 11-15.

⁵To *maščeni* je dijalektalan oblik mjesto *mašćenje*, što je opet glagolska imenica izvedena od *mastiti* < *mštiti*. Usp. još *mast* »osveta«. Tako u Šime Budinića: *Ne poželi učiniti masti ili osvete protivu iskrnjemu i na dan masti ili osvete* (Suma 70 i 350). Protestant glagoljaš piše: *I hoću meč mašćinja vrh vas pustiti da moj zavet ima mastiti* (Postila 1562, IV).

i dalje (čl. 31):

*Ako bi ki ubil nikoga kmeta
ili od roda kmet
.....
budi od nega mašćeni.*

U ovdje navedenim fragmentima Vinodolskog zakona, ovako izdvojenim iz konteksta svojih članaka, vrlo se jasno razabire isti onakav ritmički princip oblikovanja zakonskoga teksta kakav nam je već poznat iz navedenih ruskih primjera. To je trag zajedničkoga izvorišta usmene predaje na kojoj su zasnovani ti fragmenti Ruske pravde i Vinodolskog zakona. No daleko rječitije svjedoči o tome praslavenski glagol *mьstiti*, koji je i tu i tamo prisutan u jezičnom izrazu zakonske odredbe. To je svjedočanstvo to vrednije što je taj glagol rijedak u staroj ruskoj pravnoj terminologiji, u Ruskoj pravdi i drugim najstarijim spomenicima javlja se samo na tom mjestu i u Zakonskim knjigama (v. bilj. 9), a nimalo običan nije ni u hrvatskim, bosanskim i srpskim pravnim spomenicima starijega doba.⁶ To znatnija je onda takva terminološka podudarnost između Ruske pravde i Vinodolskog zakona.

U Vinodolskom zakonu nema korelacije *a ... to*. Ona je, međutim, dobro potvrđena u drugim južnoslavenskim pravnim spomenicima.⁷ Može se stoga pouzdano pretpostaviti da je ta oznaka glavne rečenice u zavisnom pogodbenom sklopu, karakteristična za prvobitnu slavensku sintaksu, koja pri tome čuva indoevropski arhaizam, uklonjena iz tradicionalnih ritmiziranih formulacija Vinodolskog zakona tek razmjerno nedavno, vjerojatno pod utjecajem sintakse latinskih zakonskih i statutarnih tekstova.

⁶Kao pravni termin ne susreće se *mast*, *mastiti*, *mašćenje* nigdje ni u srpskoj niti u bosanskoj tradiciji, a u hrvatskoj jedino u *Vinodolskom zakonu*. Naprotiv su ti nazivi vrlo dobro potvrđeni kao bogoslovski termini i odnose se ili na kaznu Božju ili na ljudsku osvetljivost. U tom su značenju te riječi crkvenoslavenskoga podrijetla. Iz glagoljske književnosti doprle su do u protestantsku i u književnost katoličke obnove (v. bilj. 5). Tu se pokazuje kako je mlađi crkvenoslavenski sloj kršćanskoga kulturnoga leksika zasnovan na starijem praslavenskom i poganskom. Pravni termin *mašćenje* pripada kao prežitak tomu drugomu, a iz prvoga su ta i srodne riječi, u drugom specijaliziranom značenju, prisutne dokle god je dopirao utjecaj crkvenoslavenskoga jezika.

⁷Usp. isprave bosanskoga bana Mateja Ninoslava Dubrovniku 1240. i 1249. (Miklošič *MS*, str. 29 i 33; Stojanović, *Povelje i pisma 1*, str. 8 i 9): И ГАКО БИ ГА ПРАВНИНЪ (u drugoj povelji: ПРАВНИНЪ) НЕ УИИЧЪ, ТО ТО ГА КРИЕВЪ. I to udvajanje priložne zamjenice prastara je osobina slavenske sintakse i javlja se upravo u pravnim tekstovima. Usp. *Ruska pravda opširne redakcije* čl. 98: АЖЕ БѢДѢТЬ РОБЪИ ДѢТИ Ѡ МѢЖА, ТО ТО ЗѢДНИЦИ ИМЪ НЕ ИМАТИ, НО СВОБОДИ ИМЪ СЪ МАТЕРЬЮ.

Tako se na temelju Ruske pravde i Vinodolskog zakona može rekonstruirati fragmenat praslavenskoga zakonskog članka u njegovu izvornom jezičnom obliku:

a ... ubъjetъ, to ... тьstitъ

kojim se ozakonjuje pravo i dužnost krvne osvete.

Krvna osveta pripada rodu i obvezuje ga. Ruska pravda to veli tako što nabraja najbliže rođake. Time već ograničuje krvnu osvetu jer je ne sankcionira za sav rod, a odmah dodaje i mogućnost da se prolivena krv otkupi. To je već noviji poredak. Napokon se u opširnoj redakciji dodaje još i to da su sinovi kneza Jaroslava posve dokinuli mogućnost krvne osvete: **и отложиша ђвенне за головоѡ. Но кѡнами са въкѡпати.** Ipak, nosilac imovinskih potraživanja i obveza što nastaju ubojstvom ostaje i dalje rod. Vinodolski zakon to naznačuje time što u svoju odredbu o ubojstvu unosi termin *rod* i k tomu jasno kaže komu ubojica plaća za svoju krivicu (čl. 31): *Ako bi ki ubil nikoga kmeta ili od roda kmet, ... vpadi v osud libar 100 bližikam.* Osobito je tu zanimljiv pravni termin *bližika*, koji označuje pripadnike roda u odnosu jednoga prema drugima. Taj termin je praslavenski. Javlja se u posve istom obliku u ugovoru koji je knez Oleg 912. sklopio s Bizantom (čl. 13): **... да възвратитъ имене кз малымъ ближкамъ.** Taj naziv je inače dosta čest u staroj ruskoj književnosti, ali se u zakonskim tekstovima drugdje javlja u istom značenju etimološki usko srodno **ближнии.** Tako je u ugovoru što ga je 945. sklopio s Bizantom ruski knez Igor sadržana i ova odredba (čl. 13): **ѡще ѡветъ хрестъганинъ рѡсина или рѡсинъ хрестъганина, да держимъ бѡдетъ створивъи ѡвнство ѡ ближнихъ ѡвненаго, да ѡветъ и.** Bliznji, bližike su tu oni koji, priznaje to svojom zakletvom i sam bizantski car, imaju pravo na krvnu osvetu i obvezani su na nju. I onda kada je ubojica Grk i carev podanik.

Prvi članak Ruske pravde nabraja izričito koji to i kojim redom imaju to pravo i tu obavezu. Odatle proizlazi da Vinodolski zakon, spominjući u članku o ubojstvu pravo *bližika* nastavlja istu tradiciju zakonskih tekstova koja se čuvala i u Rusa, dakle praslavensku.

Isti 13. članak Igorova ugovora donosi još jednu odredbu: **ѡще ли ѡс-коунтъ створивъи ѡвн и ѡвѡжитъ, ѡще бѡдетъ имовитъ да возмѡтъ имене его ближнии ѡвненаго.** Bliznji, bližikama pripada dakle i imovinska naknada za ubojstvo. Ali time što se tako lišavaju baštine plaćaju i bližike ubojice za njegovu krivicu. Upravo to određuje i Vinodolski zakon (čl. 31): *Ako ubigne, imaju nega bližike osud platit pol, a pol nega redi.*⁸

⁸To *redi* je posuđeno talijansko *eredi* »nasljednici«, lat. *haeredes*.

Ruska pravda sadrži više odredaba o tome kako je novčanu kaznu za ubojstvo dužna platiti rodovska zajednica zvana **ВЪРВЪ**, dakle i opet bližike (čl. 20. kratke, 3, 4, 5, 6. i 19. opširne redakcije). Nema dvojbe da je to tradicionalno pravo, a terminološke podudarnosti *bližika*: **БЛИЖЬНИИ** i *ubigne*: **УБЕЖИТЬ** pokazuju da su Vinodolski zakon i ugovor kneza Igora u svoju kodifikaciju preuzeli i norme i njihovu formulaciju iz praslavenske usmene tradicije. Može se tako rekonstruirati fragment praslavenskoga zakonskog teksta koji se izravno nadovezuje na gore već rekonstruirani:

a uběžitъ/uběgnеть, to bližikatъ ...

Praslavenska riječ *bližiky* stoji tu u dativu jer je to padež u kojem stoji onaj kojemu se što daje, ali i koji je na što obvezan. Tako se ovdje rekonstruiran ulomak može nadopuniti i onim što bližike ubijenoga imaju dobiti i onim što bližike ubojice imaju pretrpjeti.

Vinodolski zakon i u 29. članku donosi odredbe o ubojstvu, samo ne kmeta nego kneževa čovjeka. Ako ubojica pobjegne (*ter bi ušal*, usp. **АЩЕ ЛИ УСКОУИТЬ** Ruske pravde), uzima knez naplatu *zverh plemene zlotvorca*. Ono isto što su u čl. 31. *bližike* ovdje je *pleme*. Tu nam ekvivalenciju izričito potvrđuje Pskovska sudbena povelja (Судная грамота) u čl. 15. i 104. izrazom **БЛИЖЬНОЕ ПЛЕМА**. Nije to drugo nego *rod*, kako potvrđuje ustaljeni sinonimni par *rod-племя* u ruskim svadbenim pjesmama. Pokazuje se tako da *rodъ* i *plemę* mogu u praslavenskoj pravnoj terminologiji funkcionirati kao sinonimi, a ujedno su to *bližiky*, ovako u množini, jer je svaki pripadnik kojega roda ili plemena svakom drugom njegovu pripadniku *bližika*. Vinodolski zakon je sačuvao tu terminologiju u tekstu svojega 29. i 31. članka, samo u tragovima doduše, ali u takvim koji pokazuju da je zasnovan na tradiciji u kojoj su ti praslavenski nazivi imali punu semantičku vrijednost i funkcionalnu gipkost. Time se snažno potvrđuje zaključak da su ti članci Vinodolskoga zakona zasnovani na praslavenskoj usmenoj predaji.

Naknadu odnosno kaznu koja se plaća za ubojstvo zove Vinodolski zakon u članku 29. i 31. *vražba*. Taj se naziv javlja još u čl. 62, i tamo u značenju kazne koja se plaća za *požganje*, palež (usp. **ПОЖОГЪ** starih ruskih zakonika). Termin se *vražba* u tom obliku susreće samo u Vinodolskom zakonu i u ruskim pravnim vrelima.⁹ U drugim hrvatskim, bosanskim i srpskim pravnim tekstovima uvijek glasi *vražda* (**ВРАЖДА, ВРАЖДА**). Kao **ВРАЖДА** javlja se i u 59. članku opširne

⁹Usp. *Книги законные* 61: **АЩЕ КТО ВЪ ГЪМНО, ИЛИ В СТОГЫ ВЪВЕРЖЕТЪ ОГНЬ, МЪЩАА ВРАЖЕЪ ОГНЕМЪ СЪЖЖЕНЪ БЪДЕТЬ**. Praslavenskoj давнини vodi i ta podudarnost da se *vražda/vražba* javlja kao kazna za palež ili oznaka samog tog čina.

redakcije Ruske pravde, ali samo kao varijanta u nekim rukopisima mjesto **КѢПА** ili **ЦѢНА**, što donose drugi rukopisi, a odnosi se na imovinsku obvezu zavisnika.¹⁰ U svojem pravom značenju posve je potisnuta germanskom posuđenicom **ВНРА**, **ВѢРА** (usp. njemački *Wergeld*). Spomenuta tekstovna varijanta, međutim, dokazuje nedvojbeno da je riječ **ВРАЖЬДА** postojala u staroj ruskoj pravnoj terminologiji kao naziv za otkup od zavade izazvane teškom krivicom, poglavito zbog prolivene krvi i ubojstva (usp. prasl. *vorǵъ* "neprijatelj"). I to što je ta riječ uvrštena u tekst odredaba Vinodolskog zakona o ubojstvu predstavlja predaju koja seže do u praslavensko razdoblje. Ona druga rekonstrukcija može se dakle, s nužnim oprezom još proširiti:

a uběžitъ /uběgnety, to bližikatъ voržьda/voržьba

ili:

a uběžitъ /uběgnety, to bližikatъ platiti voržьdo/voržьbo.

Te se dvije odredbe, dakako, uzajamno ne isključuju nego nadopunjuju. U prvom rekonstruiranom zakonu može se vražda shvatiti i kao žavada i kao otkup od nje, a u drugom i kao obveza jednoga roda i kao pravo drugoga. Ta višeznačnost rekonstruiranog teksta pokazuje koliko se njime prodire do prvobitnog cjelovitoga slavenskog pravnog sustava, njegove terminologije i frazeologije, te kako je usmena predaja tih ulomaka zakonskih tekstova prolazila kroz pravne poretke različitih razdoblja i u njima dobivala nova konkretna značenja i tumačenje prilagođeno novim potrebama i shvaćanjima.

Praslavenskoga je podrijetla i odredba o tjelesnim povredama u članku 9. Tu je ključni termin *кръвь*. Vinodolski zakon određuje u tom članku: *Ako ki pokaže kerv, ... ona kerv mu e verovana*. A Ruska pravda propisuje u 3. članku kratke redakcije: **ИЛИ БѢДЕТЬ КРОВАВЪ ИЛИ СИНЬ НАДРАЖЕНЪ, ТО НЕ ИСКАТИ ЕМѢ ВНОКА ЧЕЛОВѢКѢ ТОМѢ**. Ne treba mu svjedok jer mu je *ona kerv verovana*. Teži je položaj tužitelja ako na sebi ne može pokazati trag nasilja. Onda mu treba svjedok: **АЩЕ НЕ БѢДЕТЬ НА НЕМЪ ЗНАМЕННА НИКОТОРАГО ЖЕ, ТО ЛИ ПРИДЕТЬ ВНОКЪ**. Riječ *znamenje* javlja se u značenju stvarnog dokaza u 23. članku Vinodolskoga zakona. I to je dakle praslavenska pravna terminologija.

Zakletva je prastara ustanova sudskoga postupka. Njome se u nj uključuju nadnaravne sile. U Vinodolskom se zakonu zakletva zove *rota*. Tako je i u drugim hrvatskim, bosanskim i srpskim spomenicima. To je pradačna riječ, ne samo sla-

¹⁰U staroj ruskoj pravnoj terminologiji inače se ne javlja **ВРАЖЬДА**. Ta je riječ, međutim, česta u značenju »neprijateljstvo, mržnja«. I ona je crkvenoslavenskoga podrijetla i prisutna je dokle god dopire utjecaj toga jezika. I u ruskim pravnim terminima **ВРАЖЬДА**, **ВРАЖЬБА** javlja se crkvenoslavenski glasovni lik mjesto istočnoslavenskoga kakav je u ukrajinskom *ворожда*.

venska nego i indoevropska. Podudaraju se s njome staroindijski *vratām* »zavjet« i staroiranski avestički *urvāta-* »obećanje«. Riječ *рота* poznaje u istom značenju i staro rusko pravo. Tako stoji već u Olegovu ugovoru iz 912. (čl. 5): *о проуе да ротѣ ѡдитъ своею вѣрою*. Zaklinju se svak po svojoj vjeri, Grk kršćanin i Rus poganin.

Rota je u ruskim tekstovima vezana uz hodanje. Tako i knez Igor 945. u čl. 3. svojega ugovora: *да на ротѣ нѡдѣтъ* i u čl. 14: *а о проуе да на ротѣ ѡдитъ по своен вѣрѣ*. Slični se izrazi javljaju na više mjesta u starim ruskim spomenicima. Tako npr. *ротѣ ѡдити* u Ruskoj pravdi opširne redakcije čl. 118. i skraćene redakcije čl. 48; *ротѣ нти* u Ruskoj pravdi opširne redakcije čl. 22, 115. i skraćene redakcije čl. 15; *нти на ротѣ* u Ruskoj Pravdi opširne redakcije čl. 31. i skraćene redakcije čl. 9; *понти на ротѣ* u Ruskoj pravdi opširne redakcije čl. 47. Glagol kretanja može ostati i neizrečen jer se podrazumijeva. Tako određuje članak 10. Ruske pravde kratke redakcije: *или вѡдетъ варагъ или колѡагъ, то на ротѣ*. Odatle se može izvesti praslavenska pravna formula *idetъ/hoditъ rotě/na rotę*. Kontekst, međutim, koji objašnjava zašto se o polaganju prisege govori kao o hodu nalazi se upravo u Vinodolskom zakonu (čl. 69): *na nom mestu obiĉainom kadi se rote ĉine*. Da bi se položila valjana zakletva, treba poći na mjesto koje je određeno za to. Stoga se na rotu ide, pa je u starom ruskom pravnom jeziku upravo to dobilo značenje polaganja zakletve.

Tako se govori o onom koji priseže. No kada je riječ o onom koji drugoga poziva na prisegu, javlja se u ruskim vrelima izraz koji nastavlja praslavensko *vesti/voditi rotě/kъ rotě*. U 34. članku Pskovske sudbene povelje stoji: *вѣсть емѡ къ ротѣ*. A stari ruski ljetopisac (izd. Šahmatov str. 60, 16-17) pripovijeda da su 945. grĉki poslanici rekli knezu Igoru: *и твои сли водили сѡтъ цесарѣа наша ротѣ, и насъ послаша ротѣ водитъ тебе и мѡжь твоихъ*. Ovamo ide još s varijacijom glagola *на волнѡю ротѣ не взати* i *на ротѣ не звати* u 34. i 35. članku Pskovske sudbene povelje, te i *pusti se na rotu* u 9. članku Vinodolskog zakona. U svim je tim frazama prisutan element kretanja. Nema ga u *ĉiniti rotu*, kako stoji u 69. članku Vinodolskoga zakona. Taj izraz je oĉito nastao pod utjecajem latinske i talijanske frazeologije (*iuramentum facere* »zakleti se«, *sacramentum facere* »urotiti se«). Slavensku pak starinu saĉuvala je Pskovska sudbena povelja u svojem 99. članku: *а которои истецъ на сѡдени ротѣ не станеть ...* Kao što se na rotu ide ili hodi, tako se, kad se stigne, na njoj i stane.

A što je zapravo *rota* i s kojim je predodžbama povezan taj naziv, kazuje nam vrlo dojmljivo stari ruski ljetopisac (izd. Šahmatov str. 60, 18-20) pripovijedajući kako je knez Igor išao na rotu: *и нѡдтриѣа призва Игоръ слыи*

ПРИДЕ НА ХОЛМЪ КДѢ СТОУАШЕ ПЕРѢНЪ. И ПОКЛАДОША ОРѢ-
ЖЪА СВОА И ШИТЫ И ЗЛАТО. И ХОДИ ИГОРЬ РОТѢ И МѢЖИ
ЕГО. Aorist ХОДИ израђава snažno da je hod i dovršen. Tako je Igor stao na ro-
ti. S njime je na roti stala i njegova družina. Doista se kod riječi *rota* i u pripitom-
ljenom Vinodolskom zakonu osjeti jeza od daha slavenske poganske davnine.

U terminologiji Vinodolskoga zakona odraђava se, kako je i oĉekivati, praslav-
enska opreka *pravъ* : *krivъ*, koja je temeljna za praslavensko pravo.¹¹ Ćesto se
javlja *pravda*, uvijek u starom dinamiĉkom znaĉenju glagolske imenice izvedene od
praviti, oznaĉujući rezultat od *ispraviti*, *popraviti*, *napraviti*.¹² Najĉešće se *pravda*
javlja u znaĉenju sudske parnice (ĉl. 9, 41, 72 i zaglavak). No *pravda* moţe znaĉiti
i polaganje prava na što, pravni zahtjev (ĉl. 49, 51, 53), ili predmet sudskoga spora,
njegovu vrijednost (ĉl. 48), ili pak sustav pravnih norma kojima je tko podvrgnut
(ĉl. 25), u istom dakle onom znaĉenju u kojem se javlja u naslovu zakonika **ПРА-
ВДА РѢСЪСЪКАНА**. U toj je terminološkoj polisemiji još živo prisutno prvobitno
znaĉenje te rijeĉi i s njime praslavenska starina.¹³

Suprotnost *pravdi* je *krivina* (ĉl. 41), koja se pravdom ispravlja.¹⁴ Onaj koji je
skrivio, iskrivio krivinu jest *krivac* (ĉl. 9, 23, 25, 31, 37, 41, 74). U pravdi ga treba
ukazati kriva (ĉl. 51) jer se zakonske sankcije primjenjuju samo *ako se kriv naide*
(ĉl. 51). tj. *ako bi pokazal kriva* (ĉl. 53). Ne samo praslavenska nego i indoevropska
davnina te terminološke tradicije pokazuje se i u tome što ona daje okvir za semanti-
ĉko tumaĉenje etimologije grĉkoga *δίκη* »pravda, parnica, presuda« od *δεικνυμι*
»pokazivati«, što se glasovno i znaĉenjski podudara sa staroindijskim *dišati* i njema-
ĉkim *zeigen* (oboje »pokazivati«), i znaĉenjske veze s glasovno takoĉer podudarnim
latiπskim *dicere* »govoriti«. Na sudu se *krivina* pokazuje ne samo pokretom nego
prije svega govorom. Odatle i glagol *kazati* znaĉi oboje: pokazivanje i govorenje.
Sve je to baština nazivlja tradicionalnoga slavenskoga sudskog postupka.¹⁵

Pravda poĉinje, *pravda se podvigne*, kako stoji u zaglavku Vinodolskoga zaka-
na, ako se tko optuţi za krivinu, *ako se ěme za kriva* (ĉl. 52). A ispravlja se ako se

¹¹ Usp. R. Katiĉić, *Ispraviti pravdъ*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 31(1985), 41-46.

¹² Prema *napraviti* ima *Vinodolski zakon* ĉl. 31 *naprava* »nagodba, poravnanje«.

¹³ Usp. Katiĉić, *n. dj.*, 42-43.

¹⁴ Usp. Katiĉić, *n. dj.*, 43-44.

¹⁵ Tradicionalan postupak koji daje okvir za polisemiju što obuhvaća pokazivanje, govore-
nje i pravednost zapisan je u *Istarskom razvodu* (izd. Braĉulić 5b, 9-10; izd. Šurmin str. 18-
19): *Rekoše jedna i druga stran da je ondi pravi njih termen od kunfini*. Uz glagol *reĉi* i pridjev
prav tu je još *ondje*, što kao jeziĉni izraz prati pokret pokazivanja.

pokaže da on to jest. Zato na pravdi pred sudom treba *ukazati da tako est* (čl. 22). Stoga se tamo i pita: *est tako vola ni?* (čl. 21), a odlučno je za presudu kada se utvrdi: *to est bilo* (zaglavak). Ključna je tu praslavenska suprotnost *estb* : *něstb*, koja izravno nastavlja indoevropsku *esti* : *nēsti* (usp. stind. *asti* : *nāsti*). To su dva govora sukobljena u pravdi. Po tome je ona *pr̥'a* i *pr̥'ba*, *pr̥'nica* (u nas *ras-pra*, *parba*, *parnica*). A onaj koji se tako pre (*priti* u čl. 71. Vinodolskoga zakona) očito je od *pr̥'eti*, a ne kao inače u tom spomeniku od *pri-iti*) jest *pr̥'csb*, tj. *parac* (čl. 9).¹⁶

Proceduralno i formalno izgovorenim *estb* ili *něstb* rješavao se u prvobitnom slavenskom pravu sudski spor. Tada je u pravdi utvrđena *istina* (= *jьstina*), tj. ono što jest (*estb*). Istarski je razvod (izd. Bratulić 9, 6-7; izd. Šurmin str. 25) sačuvao duboku terminološku starinu opisujući pravni postupak, dakle pravdu, ovim riječima: *zač su istinu pokazali pod rotu*. Uz zakletvu su pokazali da jest i odgovorili time na upitnu formulu *est tako vola ni?* kako nam je zapisana u Vinodolskom zakonu. Taj praslavenski procesualni okvir objašnjava semantiku sinonimskoga para *правда-истина*, koji se često javlja u ruskim narodnim pjesmama, i značenje ruske riječi *правда*, kakvo je ono danas u književnom jeziku.

U pravdi je tako pokazan *istьcsb*, tj. onaj koji jest, koji jest kriv, krivac, pa se taj stoga u starim bosanskim i srpskim pravnim tekstovima zove i *истьць*. U ruskim vrelima je *истець* naprotiv tužitelj, tj. onaj koji se pre da jest. Polisemija pokazuje i tu kako je u praslavenskom pravu ta terminologija još bila živa i gipka.

Oboje, *istina* i *istьcsb*, riječi su izvedene od onoga *estb* što se, kao odlučno, svečano izricalo u formaliziranom sudskom postupku. Čini se da je to nasljeđe indoevropske pravne tradicije.¹⁷ Zato je jedna strana na vinodolskom sudu imenovala svjedoke formulom: *ta i takov vi da tako est*, a druga formulom: *ta i takov vi da tako nij* (čl. 47).

¹⁶Usp. Katičić, *n. dj.*, 45.

¹⁷Usp. Иванов – Топоров, *О языке* 227-229; isti, *Право* 19-20; E. Seebold, *Germanisch *sanþ/sund seiend, wahr*, *Die Sprache* 15(1969), 14-15; F. B. J. Kuiper, *The Ancient Aryan verbal contest*, *Indo-Iranian Journal*, 1960, vol. 4, N. 4; C. Watkins, *Latin sons*, *Studies in historical linguistics in honor of G. S. Lane*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1967, 186-194. Indoevropska formula utvrđivanja krivice pred sudom najbolje je sačuvana u hetitskim ritualima protiv kuge. Oni predviđaju da kralj svečano izgovori molitvu u kojoj, u ime svoje i svojega naroda, priznaje krivicu zbog koje je kuga došla kao kazna. Zapisano je da je kralj Muršiliš II. to učinio ovim riječima (6,3 i 9,5, dva puta): *waštul tar-naḫḫun. ešziy-at. iyawen-at* »Priznao sam krivicu. Jest to. Učinili smo to« i još (10,6): *waštul tar-naḫḫun. ašan-at. iyanun-at* »Priznao sam krivicu. To je ono što jest. Učinio sam to«. U posljednjem primjeru imamo nominalizaciju, kakva se javlja i u starom ruskom izrazu *СЪЩА ГРА ПРАВДА*, gdje je kao i u paru *правда-истина* sačuvana veza između formule utvrđivanja *estb* i sudskoga postupka u kojem se vrši *pr̥'vda*.

Taj govor i protugovor s indoevropskim *esti* i *nēsti* stiliziran je u najstarijoj vedskoj književnosti. Tragovi se tomu razaznaju u arhajskim temeljima grčke filozofije i retorike. Odatle je proizašla dijalektika. Nedvojbena je tu indoevropska sakralna starina. Terminologija pokazuje da je i slavenski sudski postupak bio tako zasnovan, da se u raspi pred sudom radilo o *estb* ili *nēstb*. Ali same te formule, i to u živoj sudskoj uporabi, sačuvale su se u slavenskoj predaji, bar koliko je meni poznato, jedino u Vinodolskom zakonu.

Predmet označen u naslovu ovime je samo načet. Da se doista obradi, trebalo bi dotaći još mnogo toga i znatno proširiti potvrde i usporedbe. No tomu ovdje nije ni mjesto ni vrijeme. Izneseno je tek nekoliko najznatnijih i najzanimljivijih rezultata toga istraživanja. Oni upućuju na mnogo širu cjelinu stare slavenske pravne terminologije i frazeologije. No i to što je izloženo bit će dosta da pokaže koliko je značenje Vinodolskoga zakona za slavistiku i koliko se slavenske starine čuva u hrvatskim srednjovjekovnim pravnim tekstovima. A to opet usmjeruje prema pravim temama cjelovitih istraživanja na tom području.

Sažetak

Pokazuje se da se u Vinodolskome zakonu, hrvatskom pravnom spomeniku iz godine 1288, raspoznaju znatni tragovi praslavenske usmene predaje. Štoviše, na temelju usporedbe s drugim, poglavito starim ruskim zakonskim tekstovima mogu se rekonstruirati neke odredbe praslavenskih zakona, do neke mjere čak točno onako kako su glasile. I jedna bitna formula praslavenske sudske procedure sačuvana je u tom zakoniku i, bar koliko znamo, jedino u njemu, u približno prvobitnom obliku i u živoj procesualnoj funkciji.

Zusammenfassung

URSLAWISCHE RECHTSTERMINI UND RECHTSFORMELN IM GESETZ VON VINODOL

Es wird gezeigt, daß das Gesetz von Vinodol, ein kroatisches Rechtsdenkmal aus dem Jahr 1288, in seiner Terminologie und in seinen Formulierungen wichtige Spuren urslawischer mündlicher Überlieferung erkennen läßt. Darüber hinaus erlaubt es, im Vergleich mit vornehmlich altrussischen Gesetzestexten, Bestimmungen der urslawischen Gesetzestradiation mit einiger Genauigkeit im Wortlaut zu rekonstruieren. Auch eine Formel der urslawischen Gerichtsprozedur ist in diesem Gesetzbuch, und u.W. nur in ihm, in annähernd ursprünglicher Form und in voller prozessueller Funktion erhalten.

Izvorni znanstveni članak

Primjeno: 5. listopada 1988.

Autor: Radoslav Katičić

Institut für Slawistik

der Universität Wien